

MOLNÁR GABRIELLA KLÁRA

A vízhez való jog nemzetközi áttekintése a nemzetközi jogban és megjelenése az alkotmányjogban

International Overview of the Right to Water in International Law and Its Presence in Constitutional Law

Abstract: There is no doubt that water, or as it is often called, “blue gold”, is our elementary need or basic necessity. Without water, life and an adequate quality of life are unimaginable; together with air, water is one of our most important global resources. Albeit the protection of the right to water was only developed in the last century, its formal and essential elements and its place in the system of basic human rights have undergone significant development, its content is currently expanding, and its relationship with the rest of the basic human rights is sometimes still controversial. International law has been dealing with the right to water since the second half of the 20th century, but in the last couple of decades, in addition to environmental protection and nature protection law, other areas of law, such as constitutional law, have also shown interest to the right to water. Many countries have raised the right to water to a constitutional level, thereby emphasizing the importance and need for a constitutional protection of the right to water.

Keywords: water, drinking water, the right to water, right to access to water, international law, constitutional law

Összefoglaló: Kétségtelen, hogy a víz, vagy ahogyan gyakran nevezik, a „kék arany”, alapvető létszükségletünk. Víz nélkül elképzelhetetlen az élet, és a megfelelő életminőség, a levegővel együtt, a víz, a legfontosabb erőforrásaink közé tartozik. A vízhez való jogunk védelme azonban csak az elmúlt évszázadban alakult ki, formai és tartalmi elemei, helye az alapvető emberi jogok rendszerében jelentős fejlődésen ment keresztül, tartalma jelenleg is bővül, viszonya az alapvető emberi jogokkal olykor még vitatott. A nemzetközi jog már a XX. század második felétől foglalkozik a vízhez való joggal, de az elmúlt néhány évtizedben, a környezetvédelmi és természetvédelmi jogágakon túl, egyéb jogterületek, mint az alkotmányjog is érdeklődést mutatnak a vízhez való jog iránt. A vízhez való jogot számos ország emelte alkotmányos szintre, ezáltal hangsúlyozva a vízhez való jognak szentelt fontosságot és védelmi igényt.

Kulcsszavak: víz, ivóvíz, vízhez való jog, a vízhez való hozzáférés joga, nemzetközi jog, alkotmányjog.

1. Bevezető gondolatok, a vízhez való jog formai és tartalmi elemei

Az emberi élet egyik alapfeltétele a vízzel való ellátás. A víz hiánya és annak következményei rövid és hosszú távon is jelentős problémákhoz vezetnek. A legsúlyosabbak között említhető az, hogy a vízhiány közvetlenül és gyorsan hat az emberre, a szomjúság mellett, mivel az ételkészítés-termelés alapfeltétele a megfelelő mennyiségű és minőségű víz, annak hiányában rövid időn belül éhínség tör ki. A nem megfelelő minőségű víz betegségeket, járványokat terjeszt. Emellett nem elhanyagolható az sem, hogy a víz erőforrás, amelynek komoly gazdasági értéke van. A világgazdaság összefonódásai által az egyes államok, régiók gazdaságában, így a vízellátásban is bekövetkező változások alapvetően érintik a világgazdaságot. A víz jogi szabályozása tehát fontos nemzetközi és állami feladattá vált a közelmúltban.

A vízhez való jog formai és tartalmi értelemben rendkívül szerteágazó, megértése és értelmezése érdekében történeti áttekintés szükséges. Ha történetileg közelítünk a vízhez való joghoz, megfigyelhetjük, hogy tartalmának dogmatikai tisztázatlansága abból adódik, hogy megjelenése során, a különböző nemzetközi dokumentumokban *expressis verbis* jellegű, vízhez való jogként meghatározott jog mellett, a vízhez való jog olyan dokumentumokban is megjelenik, amelyek, bár foglalkoznak e joggal, fogalmi szinten tartalmazzák azt, mégsem nevesítik, vagy máshogyan nevezik; ezek a vízhez való jog implicit megnyilvánulásai.¹

Külön nehézséget okoz a vízhez való jog meghatározásában, hogy történeti kialakulása során a vízhez több irányból közelítettek. Az 1970-es években meginduló nemzetközi jogalkotás a környezet, és ezen belül az emberi környezet védelmét igyekezett biztosítani. E szándék szerint az ember létezését kívánta megóvni a természetet, annak elemeit, ezek között a vizet is. Víz és ezen belül ivóvíz nélkül az ember nem képes létezni, ezért a vízhez való jog és a vízhez való hozzáférés joga ebben az időszakban a nemzetközi dokumentumok sorában egyre inkább előkerül.² E gondolatmenetben az élethez való jog és az alapvető emberi jogok nem érvényesülhetnek olyan rendszerben, ahol a környezethez való jog – amely az idők során emberi jogként kapott normatív deklarációt³ – és ennek egyik eleme, a vízhez való hozzáférés nincs biztosítva.

A vízhez való jog másik, emberi jogi megközelítése szerint a vízhez való jog az élethez és a megfelelő életkörülményekhez kapcsolódik. Kezdetben gesztus szintjén került említésre, az idők során azonban egyre erősödő normatív tartalommal töltik meg ezt a fogalmat.

A nemzetközi dokumentumokban nincs egységes fogalomhasználat a vízhez való joggal kapcsolatban. Ezekben gyakran egymással párhuzamosan, különböző kifejezésekkel találkozunk. Olyan definíciókról van szó, amelyek fogalmi szinten a vízhez

1 RAISZ Anikó: *A vízhez való jog egyes aktuális kérdéseiről = Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*, szerk. CSÁK Csilla, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 151.

2 KECSKÉS Gábor: *A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója*, Állam- és Jogtudomány, 2009/4, 570.

3 BRUHÁCS János: *A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere*, Acta Humana, 1991/4, 3.

való jogot írják le, formai szinten azonban eltérnek egymástól, ezek között említhetjük a következőket: vízhez való jog, ivóvízhez való jog, vízhez és higiéniahoz való jog, vízigényes emberi szükségletek, elegendő vízhez való hozzáférés joga,⁴ vízhez való hozzáférés joga, tiszta vízhez való jog stb. Emellett előfordul az is, hogy mindezek összekapcsolódnak a közegészségügyi szolgáltatásokkal,⁵ a vízhez való joghoz kötődő jogi előírásokkal,⁶ sőt a természeti erőforrásokra vonatkozó szabályozással.

Emellett, főként a nem kormányközi szervezetek körében elfogadottá vált azon klasszifikáció, miszerint a vízhez való jog általános koncepciója magában foglalja az élethez szükséges (e szegmens önálló emberi jogként való elismerése feltétlenül kívánatos és elsődleges), a lakosság számára szükséges (közegészségügyi célok biztosítására, szociális jogok körébe tartozik), valamint a fejlődéshez szükséges (gazdasági-fejlesztési funkció: mezőgazdaság, ipar érdekében) vízhez való jogot.⁷

A következőkben bemutatom a vízhez való jog kialakulását. Láthatjuk, hogyan jelenik meg ez a jog a nemzetközi dokumentumokban, milyen formai és tartalmi elemekkel rendelkezik, hogyan bővül és körvonalazódik a jelentése.

2. A vízhez való jog kialakulása, fejlődése és jelenlegi helyzete a nemzetközi jogban

A vízhez való joggal elsőként foglalkozó jelentős nemzetközi dokumentumok azon egyezmények, amelyek, bár nem alapvető emberi jogként, mégis *explicit módon* magukba foglalják a vízhez való jogot mint egyes államok számára előírt kötelezettséget.

A nemzetközi dokumentumok sorában meg kell különböztetnünk a *hard law*, vagyis kötelező erővel bíró jogforrásokat, és a *soft law* típusú dokumentumokat, amelyek jogilag nem kötelező erejűek, elsősorban ajánlások, határozatok és nyilatkozatok formáját öltik.

A nemzetközi jog első dokumentumai, amelyek a vízhez való joggal foglalkoznak, az 1949-es, a hadifoglyokról és a polgári lakosság védelméről szóló genfi egyezmények és a hozzájuk csatolt kiegészítő jegyzőkönyvek. Ezek az ivóvízzel történő ellátást és az alapvető higiéniai szükségletek kielégítéséhez szükséges vízzel való ellátást állami kötelezettségként írják elő (fegyveres konfliktus esetén).⁸ Bár a genfi egyezmények még nem alapvető emberi jogként, csak korlátozott felhasználású humanitárius normák szintjén említik a vízhez való jogot, azáltal, hogy kijelentik a vízhez való hozzáférést korlátozó intézkedések tilalmát mint az emberiség követelményét, nemzetközi dimenzióban helyezik el a vizsgált jogot.

4 A dél-afrikai alkotmány 27. cikke, illetve az uruguayi alkotmány 47. cikke.

5 Az ENSZ Közgyűlésének 64/292. sz. határozata.

6 RAISZ: *i. m.*, 153.

7 KECSKÉS: *i. m.*, 2. lábjegyzet.

8 A genfi egyezmények nem tartoznak a szűk értelemben vett emberi jogi egyezmények sorába, ezáltal nem is jogként, hanem tisztán kötelezettségként közelítenek ehhez a kérdéshez.

Jelen állás szerint két olyan kötelező, multilaterális egyezmény van, amely kifejezetten emberi jogként tekinti a vízhez való jogot. Ez a két egyezmény az 1979-es, a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló egyezmény,⁹ illetve a gyermekek jogairól szóló 1989-es egyezmény.¹⁰ A két egyezmény között több hasonlóság is megfigyelhető. Egyrészt mindkettő sérülékeny csoportok (nők és gyermekek) különleges igényeivel kapcsolja össze a vízhez való jogot, másrészt mindkét dokumentum önmagában deklarálja a vízhez való jogot, összekapcsolva azt egy környezeti és környezetvédelmi, illetve egy egészséget védő, emberi jogi jelentéstartalommal, harmadrészt, de nem utolsósorban mindkét egyezmény mentén létrejött egy ellenőrző szerv, amely által az államok a maguk jogrendjében a szerződés tételes szabályainak átvezetését a konkrét alkalmazás síkján ellenőrizhetővé teszik, annak kapcsán ajánlásokat fogalmazhatnak meg. A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény 14. cikkében a részes államok kötelezettségévé teszi a vízellátáshoz való jogot a vidéken élő női lakosság tekintetében, és a megfelelő életkörülményekhez szükséges jogok közé sorolja azt. Az egyezmény szerződés-ellenőrző szerve, a Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésével Foglalkozó Bizottság (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW*) megalapítása óta jelentős tevékenységet folytat; ennek kiemelkedő példája, hogy a Nők és a Környezet címet viselő 1999/24. általános ajánlás¹¹ kifejti: az említett egyezmény 14. cikkében deklarált jogok biztosítása terén a részes államoknak olyan egészségügyi, ezen belül vízellátásra vonatkozó szolgáltatásokat kell létrehozniuk, amelyek összhangban állnak a nők alapvető jogaival. Ezáltal a jegyzőkönyv, a vízhez és a vízellátáshoz való hozzáférés jogát összekapcsolta a döntően első generációs alapvető emberi jogokkal, azok normatív tartalmát pedig beemelte az egyezmény 14. cikke alatt nevesített jogok jelentéstartalmába.¹²

A gyermekek jogairól szóló egyezmény a gyermekek egészséghez való jogának keretei között, a betegségek és az alultápláltság elleni küzdelem egyik eszközeként említi a tiszta ivóvizet és az ivóvízhez való jogot. Az egyezménynek megfelelően a részes államok elismerik a gyermekeknek

„a lehető legjobb egészségi állapothoz való jogát, különösen a [...] tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatásával, figyelembe véve a természeti környezet szennyezésével járó veszélyeket és kockázatokat, [...] és erőfeszítéseket tesznek annak biztosítására, hogy egyetlen gyermek se legyen megfosztva az ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevételére irányuló jogától.”

A gyermekek jogairól szóló egyezményben foglalt jogok mentén létrejött a Gyermekek Jogainak Bizottsága (*Committee on the Rights of the Child – CRC*), amely ugyancsak ellenőrző szervként működik, ajánlásokat és általános kommentárokat fogalmaz meg,

9 A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), 1979.

10 Gyermekek jogairól szóló egyezmény (*Convention on the Rights of the Child*), 1989.

11 Lásd 31. szakasz e) pont.

12 KECSKÉS: *i. m.*, 578.

továbbá ellenőrzi az egyezményben foglalt jogok betartását és alkalmazását. Ennek megfelelően 2003-ban, a 4. számú általános kommentárjában az Egyezmény 28. és 29. cikkére figyelemmel, állami kötelezettségként és a gyermekek jogaként értelmezte az iskolákban a vízhez és egészségügyi berendezésekhez való hozzáférés biztosítását.

A nők és a gyermekek vízhez való jogának deklarálását magában foglaló két egyezmény azért jelentős, mert mindkettő nagyszámú részes állammal rendelkezik, és az egyezmények mentén olyan ellenőrző szerveket alakítottak ki, amelyek védelmet biztosítanak a vízhez való jog számára.

A vízhez való jogot explicit módon elismerő további dokumentumok között említhető a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény,¹³ amely a fogyatékkal élő személyek számára a tiszta vízzel összefüggő szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést ír elő.¹⁴

Ez az egyezmény, az előbbi kettőhöz hasonlóan, szenzitív személyi hatállyal rendelkezik, viszont jóval később, 2006-ban került elfogadásra, és talán emiatt még nem rendelkezik védelmi és megfigyelő szervvel, így védelmi szintje gyengébb és további kidolgozást igényel.

A vízhez való jog *expressis verbis* elismerése a *soft law* normákban is helyet kap, ezek javarészt olyan határozatok és nyilatkozatok, amelyek anélkül hangsúlyozzák a vízhez való emberi jogokat, hogy bármilyen kötelező jellegű előírást vonnának maguk után.

A vízhez való jog implicit elismerése terén jóval több dokumentum áll rendelkezésre, amelyek főként nemzetközi szerződések, nem kötelező erejű dokumentumok, melyekhez a részes államok csatlakoznak, de belső jogukban nem kötelesek őket elismerni és integrálni előírásaikat, ezáltal lazább kötőerővel bírnak, és a deklarált jogok nem érvényesülnek kötelező módon. Azon nemzetközi szerződések, amelyek a vízhez való joghoz kötődnek, a következők: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

Amíg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata csak érintőlegesen tartalmazza a vízhez való jogot, egyrészt a 25. cikkben megjelenő élelemhez való joghoz, másrészt a 3. cikkben kinyilatkoztatott élethez való joghoz kapcsolódva, addig a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya elsősorban a polgári jogok között ismeri el implicit módon a vízhez való jogot, az élet fenntartásához szükséges természetes erőforrások között, végül pedig a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya ugyancsak az élethez való jog mentén tartalmazza a vízhez való jogot.

A vízhez való emberi jogi megközelítés alkalmazása és az ENSZ keretében működő emberi jogi szervezetek gyakorlatának a vizsgálata ugyancsak fontos a vízhez való jog történetében. A vízhez való emberi jog jelentőségére a nemzetközi jogban 2002-ben, az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának a 15. sz. általános kommentárja hívta fel a figyelmet, melynek címe: A vízhez való jog (a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 11. és 12. cikke). A kommentár

¹³ *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, 2006.

¹⁴ Lásd 28. cikk, 2. szakasz, a) pont.

érdekessége, hogy a vízhez való jogot éppen egy olyan dokumentumból vezeti le, illetve fejti ki annak tartalmát, amely azt explicit módon nem is tartalmazza. A kommentár jelentőségét mindenekelőtt a vízhez való jog normatív tartalmának és a részes államok kötelezettségeinek a meghatározása adja.¹⁵

Az említett 15. sz. általános kommentár *A vízhez való jogról* olyan meghatározást ad, amelyet a következőkben mérvadónak tekintek, mivel megfelelő támpontot nyújt a vízhez való jog a továbbiakban részletezett, összehasonlító alkotmányjogi vizsgálata kritériumainak körvonalazásához. Eszerint: „*A vízhez való jog alapján mindenkit megillet az elegendő mennyiségű, biztonságos és elfogadható minőségű, fizikailag és anyagilag hozzáférhető víz személyes és otthoni használatra.*”¹⁶

A kommentárnak megfelelően a vízhez való jog szabadságokat és jogosultságokat jelent minden egyén számára. A szabadság jelentése ebben a kontextusban az, hogy a már meglévő vízellátórendszert fent kell tartani, önkényesen megszüntetni azt nem lehet, a vízhez való jogot beavatkozásmentesen kell biztosítani, a vízkészleteket pedig meg kell óvni a szennyeződéstől. Ez a jog egyéni jogosultságokkal is felruhazza a jogalanyokat, ennek megfelelően az egyéneknek joguk van vízellátórendszerhez és olyan vízgazdálkodáshoz, amely mindenki számára egyenlően teszi lehetővé a vízhez való jog élvezetét.¹⁷

Ezt az álláspontot az ENSZ Közgyűlés és az Emberi Jogi Tanács határozata is szavolta 2010-ben: „*az Emberi Jogi Tanács [...] megerősíti, hogy az ivóvízhez és higiénia-hoz való jog a megfelelő életkörülményekhez való jogból származik, és elválaszthatatlanul kapcsolódik a legmagasabb szintű testi-lelki egészséghez való joghoz és az élethez és emberi méltósághoz való joghoz.*”¹⁸

Az explicit módon elismert vízhez való emberi jog tartalmi dimenziójának vannak konkrét és elfogadott elemei az ENSZ emberi jogi egyezményeiben és dokumentumaiban, így különösképpen a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (ICESCR), amely kibontja a biztonságos ivóvízhez és a higiéniai feltételekhez való hozzáférés nemzetközileg elismert emberi jogi jellegét, és meghatározza a biztonságos ivóvíz tartalmi elemeit, amelyek a következők: elérhetőség, hozzáférhetőség, megfizethetőség, minőség, biztonság és elfogadhatóság.¹⁹

Megfigyelhető azonban, hogy a nemzetközi dokumentumok tartalmában és a szakirodalomban a *vízhez való jog* általános kifejezése mellett a *megfelelő vízhez való hozzáférés jogaként*²⁰ is megjelenik, ahol a „megfelelő” fogalom magában foglalja az elegendő,

15 BUJDOS Ágnes: *Recenzió Szappanyos Melinda Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében című monográfiájáról*, Acta Humana, 2015/1, 68.

16 15. sz. kommentár, 2. pont.

17 SZAPPANYOS Melinda: *Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében*, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szappanyos-melinda/szappanyos-melinda-vedes-ertekezes.pdf> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.), 22.

18 ENSZ Közgyűlés, *Vízhez és szanitációhoz való emberi jog*, 2010, 1. pont.

19 <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

20 *Right to access sufficient water*, lásd <https://www.unwater.org/water-facts/human-rights-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

biztonságos, elfogadható, fizikailag hozzáférhető és megfizethető vizet,²¹ emellett *a vízhez való hozzáférés joga*²² is beletartozik a vízhez való jog tartalmába. Hangsúlyos továbbá *a tiszta vízhez*,²³ valamint *az ivóvízhez való jog*²⁴ és az *ítható vízhez való jog*²⁵ elnevezés is, valamint *a biztonságos ivóvízhez és a biztonságos szennyvízelhelyezéshez való hozzáférés*,²⁶ amelyet a vízhez való jog részének tekintenek.²⁷ Ez a szakirodalmi kifejezés használat feltételezhetően a vízhez való jog hosszú időn át tartó bizonytalan dogmatikai fogalomhasználatának köszönhető, fontos lenne, hogy a szakirodalom szintjén ugyancsak egységes formai és tartalmi nyelvhasználat alakuljon ki.

Következésképpen elmondható, hogy az emberi jogi dokumentumok csak kis számban tartalmazzák explicit módon a vízhez való jogot. Azonban implicit módon, az alapvető emberi jogok értelmezése és fogalmi bővítése során egyértelművé válik, hogy a vízhez való jog szorosan kapcsolódik több nevesített emberi joggal, azok tartalmával és fogalmi körével, hiszen a nevesített alapjogok biztosítása sok esetben nem valósulhat meg a vízhez való jog elismerése nélkül.

Mint látható, a vízhez való jogot egyre több nemzetközi dokumentum foglalja magában, és nemzetközi szinten nő az igény arra, hogy azt általános és univerzális módon, az emberi alapvető jogok körében ismerjék el. Ezt nagyban elősegítené, ha több átfogó, *hard law* természetű dokumentumban kapna helyet és nyerne kötelező erővel való elismerést, kodifikálást. A nemzetközi jogtól eltekintve, a vízhez való jog más jogágakban is megjelenik és érvényesül, sok esetben az államok önként rendelkeznek a vízhez való jogról, törvényeikbe vagy akár alkotmányukba foglalva azt.

3. A vízhez való jog mint alkotmányos és alapjog

A vízhez való jog fogalmi és tartalmi elemeinek meghatározása és alapjogként történő besorolása a nyilvánvaló jelentőségén túlmenően azért is fontos, mert segít tisztázni ennek a jognak a kiterjedését, az alkalmazási körét, lehetőséget ad arra, hogy ez a nemzetközi egyezményeken túl, más jogterületeken is megfelelő és pontos helyet kapjon, a környezetvédelmi és természetvédelmi jog területén túl, akár alkotmányjogi szinten.

Ha alkotmányos jogokról és alapjogokról esik szó, fontos tudnunk, mi a különbség a kettő között. Az alkotmányos jogok, melyeket gyakran az alapjogok szinonimájaként is szoktak emlegetni, valójában szélesebb fogalmat jelölnek, ugyanis alkotmányos

21 <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

22 Right to access to water, lásd <https://www.unwater.org/water-facts/human-rights-water-and-sanitation> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

23 Right to clean water.

24 Right to drinking water.

25 Right to potable water.

26 https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_media_brief.pdf (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).

27 KECSKÉS: *i. m.*, 2. lábjegyzet.

jognak nevezhető minden, az alkotmányon alapuló anyagi jog, azok is, amelyek nem az alapvető emberi jogok kategóriájába tartoznak.²⁸

A demokratikus országok alkotmányaikban elismerik az alapvető jogokat, és beemelik azokat a jogrendbe, így azokat a törvényes belső jog szintjére helyezik. Az alapjogok vagy alapvető jogok kifejezés az egyes államok alkotmányaiban és a különböző nemzetközi emberi jogi egyezményekben felsorolt és ezáltal a tételes jog részévé tett emberi jogokat jelöli,²⁹ ezáltal az egyes államok alkotmányaiban és a nemzetközi egyezményekben felsorolt és ezáltal a tételes jog részévé tett emberi jogokat hívjuk alapvető jogoknak.³⁰

A jogtörténeti fejlődésnek köszönhetően az alapjogok rendszere idővel bővült, és különféle csoportosítások alakultak ki. Ezek közül a leginkább alkalmazott a jogok kialakulásának idejét alapul vevő osztályozás.³¹ Az alapvető jogok legelterjedtebb osztályozása tehát három különböző generációban különbözteti meg őket. A generációs elmélet alapján léteznek: *első generációs jogok*, amelyek a személyhez fűződő, polgári jogokat foglalják magukban, *második generációs jogok*, ezek a gazdasági, szociális és kulturális jogok, illetve *harmadik generációs jogok*, amelyek a XX. század második felében alakultak ki.

A vízhez való jog tekintetében mind az első, mind a második és a harmadik generációs jogok komoly jelentőséggel bírnak, hiszen, ahogyan azt a továbbiakban láthatóvá teszem, a vízhez való jog, szorosabb vagy lazább kötődéssel, mindháromhoz kapcsolódik. Az emberi jogok első nemzedékébe tartozó jogok, amelyeket szabadságjogoknak is neveznek, azok, amelyek biztosítják az emberek számára, hogy életük, szabadságuk és tulajdonhoz való joguk zavartalan legyen. Negatív jogoknak is nevezik őket, mivel az államtól elsősorban be nem avatkozást követelnek meg, az államnak mindössze tiszteletben kell tartania ezeket a jogokat. Az első generációs jogok kialakulása a XVIII. század végétől a XIX. század végéig terjedő időszakra tehető. Általános értelemben a Locke teóriájában megjelenő jogok sorolhatók ide: az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz tartozó jogok.³²

A vízhez való jog egyértelműen kapcsolódik a személyhez fűződő jogokhoz, ezek közül először az élethez való joghoz, ahogyan azt az ENSZ Közgyűlésének már említett álláspontja is alátámasztja. Ezáltal az élethez való jog mint első generációs jog nem valósulhat meg a vízhez való jog nélkül. A már szintén említett CEDAW a vízhez, vízellátáshoz fűződő hozzáférés jogát ugyancsak összekapcsolta az első generációs alapvető emberi jogokkal.³³ Sőt, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya ugyanígy, az első generációs emberi jogok kontextusában ismeri el implicit a vízhez való jogot. A második generációs jogok a XX. század első felében jelennek meg, ezek leginkább a XIX. századi kapitalista országokban létrejött gazdasági és szociális egyenlőtlenségek mentén és okán keletkeztek. Ezek körében leginkább a gazdasági jogok, azon belül is a megfelelő életkörülményekhez, életszínvonalhoz és egészséghez való joghoz köthető a

28 VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013, 120.

29 VARGA: *i. m.*, 120. o.

30 HALMAI GÁBOR, TÓTH GÁBOR ATTILA: *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 28.

31 SÁRI JÁNOS, SOMODY BERNADETT: *Alapjogok. Alkotmánytan II*, 4. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 42.

32 HALMAI, TÓTH: *i. m.*, 81.

33 LÁAD a CEDAW 1999-ben elfogadott, a Nők és a környezet címet viselő 24. számú általános ajánlását.

vízhez való jog. A vízhez való jog a második generációs jogokkal is szoros kapcsolatot mutat, egyrészt az egészséges környezethez való joghoz, de még inkább az élelemhez való joghoz áll közel, ennek a két jognak az említése sok esetben, számos dokumentumban ugyanott történik meg.³⁴ Amellett, hogy mindkettő létfontosságú elem az emberi élet számára, az élelmiszer előkészítéséhez javarészt vizet használunk. Az élelemhez való jogot leggyakrabban azon országok esetében említették, ahol nagy a szegénység és magas az alultáplált egyének aránya. A vízhez való jog és az élelemhez való jog kapcsolatát Kenya nemzeti jelentésében kiemelte, eszerint az élelmiszer-ellátás bizonytalanságának egyik oka a vízhiány,³⁵ nem véletlen tehát, hogy Kenya alkotmányában is második generációs jogként jelenik meg a vízhez való jog. A harmadik generációs jogok a XX. század második felében alakultak ki, különböző okok és problémák mentén, amelyek között említhetők a fejlett és fejlődő államok közötti különbségek, illetve az államok keretei között meg nem oldható nehézségek. Ezáltal a harmadik nemzetekhez tartozó jogok a kialakult új jogi igényekre adtak választ és két csoportba sorolhatóak. Az első csoportba tartoznak a fejlődő világban létrejött nemzeti követelések, mint a népek joga a gazdasági, politikai, szociális és kulturális önrendelkezéshez. Ezeknek a jogoknak a kialakulása annak köszönhető, hogy a jogrendszer fejlődése elérte azt a szintet, amelyben az egyén jogosultságot kap arra, hogy megvédje és gyakorolja jogait, és ezáltal beleavatkozzon az állam működésébe.³⁶ A második csoportba viszont olyan jogok tartoznak, amelyek az államok eredménytelen megoldásai mentén jöttek létre. Ezáltal a fejlődő országok népei számára az alávetettség, a természeti környezet vagy a háborús viszonyok miatt az első- és másodgenerációs jogok sem érvényesülnek. Ebben a sajátos helyzetben jelennek meg a kollektív jogok, idetartoznak egyebek mellett a környezetvédelmi jogok, az egészséges környezethez való jog, a fenntartható fejlődéshez fűződő jogok.³⁷

A vízhez való jog nyilvánvalóan szorosan kapcsolódik a harmadik nemzedékbe tartozó jogok első és második csoportjához is. Egyrészt a fejlett országokban jogos követelés az egyének részéről az elérhető, hozzáférhető, megfizethető, minőségi, biztonságos és elfogadható víz. Másrészt a vízhiánnyal küzdő országokban az emberek vízhez való joga létszükségleten alapuló kollektív jogként jelenik meg, és ennek a jognak az alkotmányos szinten történő megfogalmazása sok esetben egyértelműen tükrözi ezt, hiszen ezek az országok a belső jogrendszer legmagasabb szintjén rögzítik ezt a jogot.

4. A vízhez való jog megjelenése az egyes országok alkotmányaiban

A vízhez való jog nemzetközi dokumentumokban való megjelenése után és annak fejlődése mentén számos ország döntött úgy, hogy alkotmányába foglalja azt.

34 Lásd A gyermekek jogairól szóló egyezményt a tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatásáról.

35 SZAPPANYOS: *i. m.*, 106.

36 HALMAI, TÓTH: *i. m.*, 81.

37 VARGA: *i. m.*, 133.

A vízhez való emberi jog a következő országok alkotmányában jelenik meg *expressis verbis*: Belgium, Bolívia, Costa Rica, Dél-Afrikai Köztársaság, Ecuador, Egyesült Államok néhány szövetségi államának (Illinois, Massachusetts, Pennsylvania, Texas), Egyiptom, Etiópia, Fidzsi-szigetek, Finnország, Fülöp-szigetek, Gambia, Kenya, Kolumbia, Kongói Köztársaság, Oroszország, Panama, Spanyolország, Svédország, Uganda, Ukrajna, Maldív-szigetek, Marokkó, Mexikó, Nicaragua, Nigéria, Szlovénia, Szomália, Uruguay, Tunézia, Venezuela, Zambia és Zimbabwe alkotmányaiban.

Az alkotmányok szövegeinek áttekintése és értelmezése során azt vizsgáltam meg, milyen deklarációs szinttel rendelkezik a vízhez való jog az alkotmányokban. Emellett a vízhez való jog fogalmi és tartalmi elemeinek megjelenését elemeztem az alkotmányok szövegeiben, valamint azt, hogyan jelenik meg az alkotmányban a vízhez való jog, miként kerül megnevezésre, leírásra, részletezésre, milyen alapjogi kategóriába sorolják az alkotmányok a vízhez való jogot, és az alapjogi besorolások mennyiben egyeznek a vízhez való jogot explicit vagy implicit módon említő nemzetközi dokumentumok alapjogi besorolásával.

A vízhez való jog deklarációja tekintetében az alkotmányok szövegeiben három szintet különböztethetünk meg. Ezek közül az első a deklaráció alatti szint, amelyben a deklaráció hiányzik, vagy csak kezdetleges, törekvés által van jelen. A második szint a deklaráció szintje, amely kijelentést igen, de tartalmi kifejtést nem tartalmaz. A harmadik szint pedig a deklaráció, amelyet a vízhez való jog részletes, tartalmi kifejtése követ.

Azok az országok, amelyek alkotmányában a vízhez való jog a deklaráció szintje alatti, törekvés vagy ígéret szintjén jelenik meg, mint a Maldív-szigetek³⁸ vagy Marokkó³⁹ alkotmánya, csupán arra kötelezik magukat, hogy fokozatosan meg fogják teremteni a vízhez való jogot mint egy jövőben megvalósuló jogot, illetve mozgósítani próbálják a rendelkezésre álló eszközeiket ilyen tekintetben.

A második kategóriába azok az országok tartoznak, amelyek alkotmányában a deklaráció egyetlen cikket képez, a vízhez való jog semmilyen kifejtést vagy leírást nem tartalmaz, idetartozik egyebek mellett Nigéria⁴⁰ és Zimbabwe⁴¹ alkotmánya.

Azoknak az országoknak az alkotmányában, amelyekben a deklaratív jelleg mellett a vízhez való jog tartalmi kifejtést kap, és jogalkalmazási előírások is megjelennek, így Bolívia, Ecuador, Kenya, Mexikó, Szlovénia, Uganda, Uruguay, Zimbabwe alkotmányában, kiolvasható minden állam kifejezett akarata és szándéknyilatkozata, szükségletei és érdekei, illetve az, hogy ugyanarra a problémára mennyire más megoldásokat találnak a vízhez való jog részletes leírásának keretében.

38 „Az Alkotmánynak megfelelően, az állam kötelezi magát arra, hogy ésszerű intézkedésekkel, képességének és erőforrásainak megfelelően biztosítja a következő jogok fokozatos megvalósulását minden állampolgár számára: megfelelő és tápláló élelmiszer és tiszta víz.”

39 „Az állam, a közintézmények és a területi szervek törekszenek arra, hogy mozgósítsák az összes rendelkezésre álló eszközt annak érdekében, hogy megkönnyítsék a férfi és a női nemű polgárok egyenlő hozzáférését azokhoz a feltételekhez, amelyek lehetővé teszik a következő jogok gyakorlását: a vízhez való egészséges környezethez való hozzáférés.”

40 „Mindenkinek joga van [...] az ivóvízhez [...] a törvényben meghatározott feltételek szerint.”

41 „Minden személynek joga van biztonságos, tiszta és irtható vízhez.”

Kiemelendő ezek közül Bolívia alkotmánya, amely szerint: „*Mindenkinek joga van vízhez és ételhez.*”, „*Minden személynek joga van ivóvízhez.*” A deklarációt követően a vízhez való jog részletes kifejtést kap, amely egyebek mellett kitér a vízhasználati jogokra, a vízkészletek kezelésére, az ivóvízprojektek kidolgozására és a vízhez való hozzáférésre, valamint számos egyéb aspektusra. Az alkotmány pontosan rögzíti az állami feladatköröket, tartalmazza a kompetenciák leírását és a megvalósítási koncepciókat.

Bolívia alkotmánya rendkívül részletesen tárgyalja a vízhez való jogot, ami nem véletlen, hiszen Bolívia jóléte és gazdasága a vízhiány miatt kerül egyre nagyobb veszélybe. Bolívia alkotmánya második generációs, vagyis gazdasági és szociális jogként, és harmadik generációs jogként, vagyis környezetvédelmi jogként, az egészséges környezethez való jogként és a fenntartható fejlődéshez való jogként tekint a vízhez való jogra.

Bolívia mellett említésre méltó Ecuador alkotmánya is, amely szerint „*A vízhez való emberi jog alapvető, és nem lehet lemondani róla.*” Ecuador alkotmánya rendelkezik a vízhez való jog legrészletesebb leírásával. Védelmére konkrét előírásokat tartalmaz. A normaszöveg komplex módon közelíti meg a vízhez való jogot, egyrészt első generációs, polgári jogként tekint rá, az élethez való joghoz kötve azt, másrészt a második generációs jogba tartozó gazdasági és szociális jogként, a megfelelő életkörülményekhez való joghoz, az egészséghöz való joghoz, a tisztességes élethez való joghoz kapcsolja, végül pedig a harmadik generációs környezetvédelmi jogokhoz is hozzákapcsolja, mint a környezetvédelmi jog, az egészséges környezethez való jog és a fenntartható fejlődéshez való jog zálogát, felölelve ezáltal a vízhez való jog mentén az alapjogok minden kategóriáját.

Bolívia és Ecuador után érdemes megemlíteni Kenya alkotmányát is, amely kijelenti, hogy „*Minden személynek joga van a megfelelő mennyiségű és minőségű vízhez.*”, a deklarációhoz pedig a következő részletezést fűzi: „*az államnak olyan cselekvési programokat kell létrehoznia, amelyek célja annak biztosítása, hogy a kisebbségeknek és a marginalizált csoportoknak észszerű hozzáférése legyen a vízhez, az egészségügyi szolgáltatásokhoz és az infrastruktúrához.*” A szövegből kiolvasható, hogy a deklarált vízhez való joghoz, amelyet második generációs jognak tekint, hiszen a megfelelő életkörülményekhez sorolja azt, egy harmadik generációs jogot kapcsol, mégpedig a kisebbségek jogát és a marginalizált csoportok jogait. A vízhez való jog efféle megközelítése az említett két kötelező multilaterális egyezményre emlékeztet, amely *expressis verbis* emberi jogként tekinti a vízhez való jogot, vagyis a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló egyezmény és a gyermekek jogairól szóló 1989-es egyezmény, amelyek ehhez a deklarációhoz hasonló módon veszélyeztetett csoport (nők és gyermekek) különleges igényeivel kapcsolja össze a vízhez való jogot, és egészséget védő, emberi jogi jelentéstartalommal tölti meg azt.

Végül Szlovénia példáját említeném, amely kijelenti, hogy: „*Mindenkinek joga van az ivóvízhez.*”, a továbbiakban pedig kitér arra, hogy a vízkészletek az állam által kezelt közjavak részét képezik, a vízforrások elsődleges fontossággal és fenntartható módon a lakosság ivóvízzel és háztartási használatra szánt vízzel történő ellátására kerülnek felhasználásra, és hogy a víz nem képezi árupiac tárgyát. Az ivóvízellátást és a háztartási felhasználásra szánt vizet az állam közvetlenül az önkormányzatokon keresztül és nonprofit alapon biztosítja.

Szlovénia volt az első európai ország, amely a vízhez való jogot alkotmányos erőre emelte, 2016-ban, amikor az a szlovén alkotmány része lett. Alkotmányos szentesítése után a szlovén állam kijelentette, hogy a vízhez való jogot a vízkészlet állami erőforrásként való megtartása érdekében emelte be alkotmányába. Szlovénia alkotmánya ezáltal egyértelműen második generációs, vagyis gazdasági és szociális jogok sorába rendeli a vízhez való jogot.

A vízhez való jog Magyarországon helyet kapott az Alaptörvényben implicit módon, emiatt a magyar alkotmány több ponton is foglalkozik a vízhez való joggal. Egyrészt a vizet „természeti erőforrásként” és a „nemzet közös örökségeként” nevezi meg, kijelentve, hogy ennek a „jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége”. Ez a szöveg ugyancsak a jövő generációk vízhez való jogának megjelenítéseként értelmezhető, annak alkotmányos szintű kifejezése szintjén.

Másrészt az Alaptörvény rendelkezése alapján a mindenkit megillető testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését – egyebek mellett – az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával segíti elő az ország, az Alaptörvény kijelenti, hogy Magyarország elkötelezett ennek a jognak az érvényesítése tekintetében. Harmadrészt az Alaptörvény rögzíti, hogy az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona „nemzeti vagyon”, amely kezelésének és védelmének célja – egyebek mellett – a természeti erőforrások megóvása.

Ezzel szemben a vízhez való jog a román Alkotmányban kevéssé és csupán érintőlegesen kap helyet. Annak szövegében egyetlen cikk kapcsolódik a vízhez való joghoz implicit módon, mégpedig az egészséges környezethez való jogot részletező 35. cikk (1) bekezdése, amely szerint: „Az állam elismeri bármely személy jogát az egészséges és ökológiailag kiegyensúlyozott környezethez.”

Ezáltal a magyar és a román alkotmány is második generációs jogként kategorizálja a vízhez való jogot, a vizet a környezet részeként, természeti erőforrásként tekinti.

A fenti kifejtés alapján megállapíthatjuk a vízhez való jog a nemzetközi jogban korvonalazódó, részletesen taglalt meghatározásait, amelyek összehasonlítás tárgyát képezhetik. Ezeknek megfelelően a vízhez való jogot a nemzetközi jog dokumentumai szerint, egyrészt a megfelelő életkörülményekhez való jogból származó jogként, vagyis második generációs jogként szükséges értelmezni, másrészt a vízhez való jog a megfelelő életkörülményekhez való joggal együtt a gazdasági, szociális és kulturális jogok csoportjába tartozik, és elválaszthatatlanul kapcsolódik a legmagasabb szintű testi-lelki egészséghez, valamint az élethez és emberi méltósághoz való joghoz. Megfigyelhető, hogy az említett alkotmányszövegek részben egyezést mutatnak, részben pedig kiegészítik ezeket a meghatározásokat, hiszen az alkotmányok szövegében megjelennek az államok konkrét társadalmi, gazdasági, kulturális, környezeti és egyéb sajátosságai, és nem utolsósorban az alapjogok tekintetében képviselt alkotmányos viszonyulásuk. Az pedig, hogy a vízhez való jogot az országok alkotmányos szintre emelték, további előremutató lépést jelent annak explicit megjelenésében és kikényszeríthető jogként való létében.

Irodalomjegyzék

1. BRUHÁCS János: *A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere*, Acta Humana, 1991/4, 3–13.
2. BUJDOS Ágnes: *Recenzió Szappanyos Melinda Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében című monográfiájáról*, Acta Humana, 2015/1, 67–72.
3. KECSKÉS Gábor: *A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója*, Állam- és Jogtudomány, 2009/4, 569–598.
4. RAISZ Anikó: *A vízhez való jog egyes aktuális kérdéseiről = Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*, szerk. CSAK Csilla, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012.
5. SZAPPANYOS Melinda: *Víz és jog: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében*, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szappanyos-melinda/szappanyos-melinda-vedes-ertekezes.pdf> (letöltés ideje: 2023. 06. 06.).
6. VARGA Attila: *Román alkotmányjog*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.